

.....

Takács András

Az antropológia megtalálhatatlansága

A *Replika* 13–14. számának írásai fontos, de egyben szomorú példái annak, ahogyan a magyar kulturális antropológia vitairódalma évek óta egy helyben topog. Már Niedermüller Péter bevezetője is ezt a gyanút sugallja, előlegzi meg, veszi el a talán valahová mutató vita lehetőségét. Ebben az írásában sem mond többet, mint az öt évvel ezelőtti a *BUKSZ*-ban megjelentben.¹ Megint hallhatjuk a magyar néprajztudomány egészét érintő – már unalmas és amilyen türelmetlenül és egybemosóan ő kezeli igaztalan – kritikáját, a továbbiakban pedig külföldi kollégák minden bizonnyal remek munkáit idézve és bemutatva próbál maradandó szellemi hatást gyakorolni. Saját gondolatmenetének viszont már a legelső izgalmas pontján elakad. Ahol már súlyos, nem technikai-ismeretelméleti problémák vetődnek fel. Ahol olyan fogalmak kerülnek elő, mint morál, etika, elkötelezettség. Újra túlesve e tanulmányon², kicsit aggódva fogtam neki a hozzászólások átolvasásához, félve, hogy az udvariasság és az írás gondolati zártsága rossz hatással lehet a fogalmazókra. Szerencsére ez részben alaptalannak bizonyult. A néprajzosok (Fejős Zoltán, Mohay Tamás, Voigt Vilmos) – ugyan mi mást tehettek volna? – újra elmagyarázták, hogy azért, mert Bausinger azt mondta (legalábbis Niedermüller értelmezésében), nem mindegyikünk fogyasztó, a többiek pedig szakmájukból és egzisztenciájukból fakadóan dícsérték vagy bírálták több-kevesebb hitellel a szerzőt.

Természetesen e tömör és minden bizonnyal igen nagyképfű kritika nem azt jelenti, hogy az ember okosabb. A kétségbeesésből fakad. A kapcsolódási pontok hiányából, ami talán e tudomány születésénél bábáskodó idősebb generációhoz köthetne. Ami a pálya kezdetén megnyugtató például szolgálna, utakat mutatna. Hogy lehet hitelesen társadalomtudóssá válni. Hogy a tudomány kényszere nem öli meg a kreativitást, a tanulás, a világ megtapogatásának és megnyilatkoztatásának örömet, annak felelősségét. Hogy a szakmai helyke-

resést nem szükséges a legrövidebbre fogni, hogy annak esetleges megtalálása nem válhat változtathatatlan tényé, hogy – használva Niedermüller Péter szókincsét – folyamatos kognitív-interpretatív önismerettel tudjunk mindig egymáshoz közelíteni. Ennek egyre kevésbé érzem esélyét.

A problémát első szinten a vitairódalom központi kérdésfelvetései és a kulturális antropológia jelen helyzete közt húzódó szakadék meglétében látom. Egyrészt annak képviselői (újra egy kényszerű általánosítás) a mindennapi munkájukban igazából nem vállalják – nem merik, nem tudják? – azt a fajta szellemi és egzisztenciális szabadságot és lehetőséget, amit a programjaikban hirdetnek meg: hogy az antropológia posztmodern – így nagyrészt a modern tudomány szemlélet és gyakorlat kudarcai ellen ható –, interdiszciplinális, integratív, a hagyományos társadalomtudományi struktúrák felett áll. Helyette – hivatkozva a vitairódalomra és a helykereső konferenciák sorára – a központi kérdés már évek óta a kulturális antropológia tudományként való definiálása, annak a többi társadalomtudomány által való elfogadtatása. Pedig igazából ez nem fontos, ráadásul ennek tükrében hitelét veszti a valami új felé mutató, a posztmodern gondolatvilágba megfogalmazódó törekvés is. Másrészt egy tudományt nem lehet három vagy öt év leforgása alatt hosszú távú struktúrájában létrehozni, megszületettnek tekinteni, mégoly erős külföldi párhuzamok vagy hazai előzmények figyelembevételével sem, valamint ha egy tudomány helyzetét objektívan akarjuk vizsgálni, a legjobb igen gondosan ügyelni az azt hivatásosan művelő kutatók véleményére és állásfoglalásaira is. Könnyen az identitásteremtésre törekvő öngazolás csapdájába eshetünk, ahonnan már nehéz és fárasztó a kiút.

A jelenlegi helyzetben egyedüli fontos kérdésfelvetésnek az antropológia már lényegében megszervezett oktatási rendszerének tartalmas, előremutató, a kor igényeinek megfelelő működtetését látom. Valójában a következő néhány év végzős antropológus hallgatóin múlik majd nagyon sokáig az, hogy lesz-e és milyen jövője e tudománynak Magyarországon. Meg tudnak-e majd állni a saját, "csak" kulturális antropológus lábukon? Úgy, hogy előtte nem voltak évtizedekig néprajzosok, történészek vagy akár pszichológusok. Úgy, hogy nincs mögöttük és előttük olyan biztos – kölcsönözhető vagy saját – társadalomtudományi szakmai háttér, amely ha mégoly kritizálható is, megvolt és megvan a mai magyar kulturális antropológia – legtöbbször igen hosszú és kanyargós utat betűtő – hőseinek. Ez lesz majd az első generáció, amelynek nem az lesz a központi kérdés, hogy néprajz vagy antropológia, hogy tudomány-e vagy nem tudomány, hogy kell-e a helyüket keresni vagy csak színvonalasan dolgozni. Vajon képes-e a mai, egyre széttagozottabb tűnő antropológiai közélet elvégezni ezt a fajta, sok szempontból a saját egzisztenciáját veszélyeztető, a tudománynak jövőt biztosító felkészítést? Kiteljesíteni azt, amit elkezdett, mérlegelni a felelősség súlyát? Valóban kellően nyitott és szerény lesz-e a társtudományok iránt? Lesz-e annyi hitele, hogy meggyőzve azok legjobb képviselőit, tartósan integrálja őket oktatásába? Mennyire tudja ez a többségében néprajzos indíttatású társaság belátni, hogy az antropológia nem csupán az övé, hogy az emberről való beszédben és tanításban minden világos elmének helye van? Számomra ezek azok a kérdések – a tanítás legágabb kérdései –, amelyek az alapot nyújthatnák az antropológia további vitairódalomának, ahol a közösen kiérlelt kérdések és a tanszékeken megvalósított válaszok talán magukban hordozhatnák a jövő esélyeit.

Egy másik – szintén az oktatás felelősségéhez tartozó – problémakör is a 20. század végi kulturális antropológia néprajzi-etnológiai alapjából fakad. Legalábbis a hazai gyakorlat-

ban. Számomra egyre inkább úgy tűnik, hogy a (néprajzos) antropológusok csak az elnevezésüket változtatták meg és egy bizonyos mértékben a működési területüket bővítették ki. Párhuzamosan annak kényszerére – és a szükségből lehetett erényt faragni –, hogy az a hagyományos szociokulturális alap, amelyre e tudomány a múlt század dereka óta ráépült, a kulturális mássággal, a pozitív nemzetudat és öntétele szempontjából nagyon fontos esztétikai-életmódbeli értékekkel bíró közép-európai paraszti társadalom eltűnt. Utalok itt például a városantropológiára vagy a mindennapi élet bevonására a kutatásokba. Viszont ezzel párhuzamosan nem történt meg, vagy csak nagyon felemás módon, azoknak az alapfogalom-rendszereknek az át- és újragondolása, amelyek mentén még ma is zajlik az antropológiai diskurzusok nagy része. Ez pedig hosszú távon tévutakra vezethet. Gondolok itt azokra a – néprajz és etnológia fontos ősidejében kialakult és tartalmat kapott – fogalmakra, mint a "terep", a "terepmunka", a "terepgyakorlat", a "mátság" vagy akár a "kultúra" értelmezése, nem is szólva azokról az etikai – minden bizonnyal kutatóként eltérően lecsapódó – kérdés- és problémahalmazokra, amelyek folyamatosan vetődnek fel élő társadalmi térben mozogva. Rövid reflexiómban nem akarok belebonyolódni e roppant összetett kérdéskör kibontásába, de jelezni szeretném aggályaimat:

1. A saját kultúra vizsgálatánál – ami szintén a modern antropológia egyik önmeghatározásként kezelt alapja – egyszerűen hitelét és értelmét veszti a "terep", a "terepmunka", a "terepgyakorlat" fogalma. Úgy tűnik, mintha ezeket használva a nagy része már az elején elveszne annak az igen szimpatikus törekvésnek, amely a dolgokat egészében – holisztikusan – kívánja és tudja megragadni és láttatni. Kényszerítően eleve az antropológuson kívülre helyezi munkájának tárgyát, a tudomány kényszeréből fakadóan talán nem is szükséges elméleti és módszertani előfeltevésekkel vérteti fel, magában hordozza a dokumentálás minden áron való igényét.

2. Azt sem hiszem, hogy az úgynevezett "másik ember", a "másik kultúra" létezik valós kulturális és emberi másságként. Úgy tűnik, hogy csak addig más, amíg az antropológus önmaga kirekesztése (alkalmatlansága) miatt így határozza meg. A sikeres és tartalmas antropológusi munka olyan kölcsönös kommunikációs, etikai, értékrendi és érdeklődési harmóniát feltételez vagy teremt, amely az adott kultúra megélése vagy szokványos meghatározása telett áll. Amelynek létrejötte esetén már nem beszélhetünk az egymással kapcsolatban álló emberek mátságáról, legfeljebb különböző életkereteikről.

3. A 20. század végére kialakuló globális világkultúrában anakronisztikusnak tűnnek azok a kultúra-meghatározások is, amit az életterében és kultúrájában zárt szociálpszichológiai kiscsoportok tanulmányozásának eredményeként fogalmazott meg a néprajz, az etnológia. Például: Melyik kultúrára igaz az a még ma is gyakran hivatkozott meghatározás, hogy "a kultúra tulajdonképpen nem más, mint az élet leéléséhez adott helyen, időben és társadalmi térben érvényes használati utasítás".³ Hol van ma az a kultúra, ahol emberek sorsa évtizedekre programozható? Ahol bárki – mint egykor a fent hivatkozott kultúrákban – szinte születésekor kézhez kapja a "használati utasítást", hogy életkorának megfelelően üsse fel annak aktuális fejezetét?

Ezek a csupán látszólag apró értelmezésszerű különbségek csírájában fojtják meg azt a szegmentumot, amittől az antropológia talán más lehetne. Amely eredendően utasítja el a tudománnyá válás kényszerét, amely egyszerre adja az emberről, a magunkról való gondolkodás szabadságát és örömét. Ahol végre egyszerre és először lehet a társadalomtudományokhoz közelíteni azt a filozófiát, amely kibontja magából a tudományt,

hogy önmaga ne váljon azzá, azt a művészetet, amely igazából soha sem függött tőle, és azt az etikai szabadságot, amely az antropológust lehetőségekkel ruházza fel, hogy ismeretei birtokában vehessen részt a saját és mások sorsának alakításában. Igazából ezek azok, ha úgy tetszik, forradalmian új momentumok, ahol a kulturális antropológia nem csupán ismeretelméleti, hanem annál jóval több, a szűk szakmai léten messze túlmutató egzisztenciális változásokat, alternatívákat kínál a társadalomtudományok művelői számára. És ez valóban nem kevés! Vállalni tudja-e, akar-e egyáltalán élni ezzel a nagyszerű lehetőséggel a magyar kulturális antropológia, hogy integrálva a hagyományos társadalomtudományok ténybeli és módszertani hitelességhez szükséges tapasztalatait, valami új formában, problémafelvetésben és interpretálásban szóljon az emberről önmaga és a társadalom felé? Nyilván itt nem arról van szó, hogy egy új kényszerpályát akarok kijelölni mások számára, de bízást hiszem, hogy ennek a fajta gondolkodásnak és munkastílusnak van jövője a kulturális antropológia fogalmi keretében. Ezt a fogalmi, tartalmi és stílusbeli újragondolást szintén olyan kérdésnek látom, ami nélkül nem tudom a magyar kulturális antropológiát megszületettnek tekinteni.⁴

Mit is jelenthet akkor az antropológiának ez a tudománytól lényeges pontjain megkülönböztető értelmezése? Minden bizonnyal mindenkinek mást. Számomra először is a belátást. Belátását annak, hogy az ember körülményei talán igen, de ő maga nem válhat a tudomány tárgyává. Életkörülményeinek valós tartalma messze túlmutat annak ismeretelméleti és etikai kompetenciáin. Belátását annak, hogy az ember – a "másik" ember, önmagunk – kereshető, de nem megtalálható. Másodszor pedig rengeteg esélyt. Esélyt a szaktudományok – sokszor kényelmes – börtöne előli menekülésre. Arra, hogy a mindennapjainkban és a szakmánkban is élni tudjunk azzal a szabadsággal, ami a kialakuló politikai demokrácia fantasztikus ajándéka. Esélyt arra, hogy egy folyamatos és intenzív kapcsolat alakulhasson ki a világ dolgai, a kultúra felé. Hogy a mindennapok értelmezését ne zavarhassák akadémikus polémiák és kényszerű helykeresések. Esélyt a magányra, ahol mindenkinek egyedül kell döntenie. Esélyt a tudományos közösség kialakítására, ahol túl lehet emelkedni az árudvariasság és áltolerancia álvitáin. Esélyt a tanulás – a kultúra újratanulásának – már nem iskolás formájára, a tévutak lehetőségére és az újrakezdések jogára. Esélyt a kultúra, önmagam, a környezetem megértésére. Esélyt a határaink belátására. Esélyt az őszinteségre, a tolerancia megtapasztalására. Esélyt a kultúra elviselhetővé tételére.

Az antropológia számomra addig fontos, szép, szabadságot és felelősséget adó kihívás, amíg nem veszik el, nem veszítjük el a keresés lehetőségét. Amíg nem muszáj valamit megtalálni, valahol helyet foglalni. Én legalábbis nagyon nem akarom ezt.

Jegyzetek

1. Niedermüller P. (1989): "A néprajztudomány válaszfútjai avagy a kultúrakutatás dilemmái". *BUKSZ*. (Tél).
2. Utalok itt Niedermüller Péter már korábban megjelent írásaira (*BUKSZ*, *Szimbiózis*, *KVAT Füzetek*, I.)
3. Kunt Ernő (1993): "Az antropológia keresése". *Valóság*, 4.
4. E kérdéskört kimerítőbb és tágabb összefüggésben elemzi Biczó Gábornak a *Replika* e számában olvasható munkája, valamint részben Vittorio Höslének, a német egyetemek rektori tanácskozásán elhangzott előadása (*Magyar Narancs*, 1993. december 9. – "A tudomány és az egyetem válsága").

